

PALEO- AKTUEEL

ARCHEOLOGIE IN 2001

13

RuG

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 2002, Groninger Instituut voor Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Druk- en bindwerk: Facilitair Bedrijf RuG

Omslag: Hunbed D31 bij Emmen (aquarel van Jan Wiegers, 1918).

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen
mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: Groninger Instituut voor Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90-367-1732-9

PALEO-AKTUEEL

13

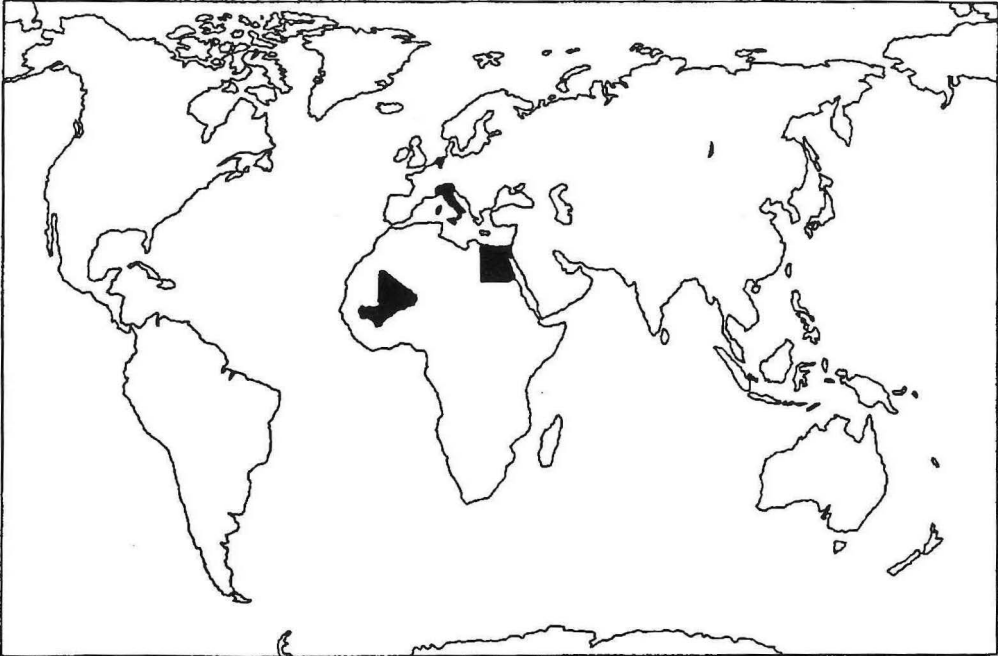
redactie

Mette Bierna
Jurjen M. Bos
Dick Stapert

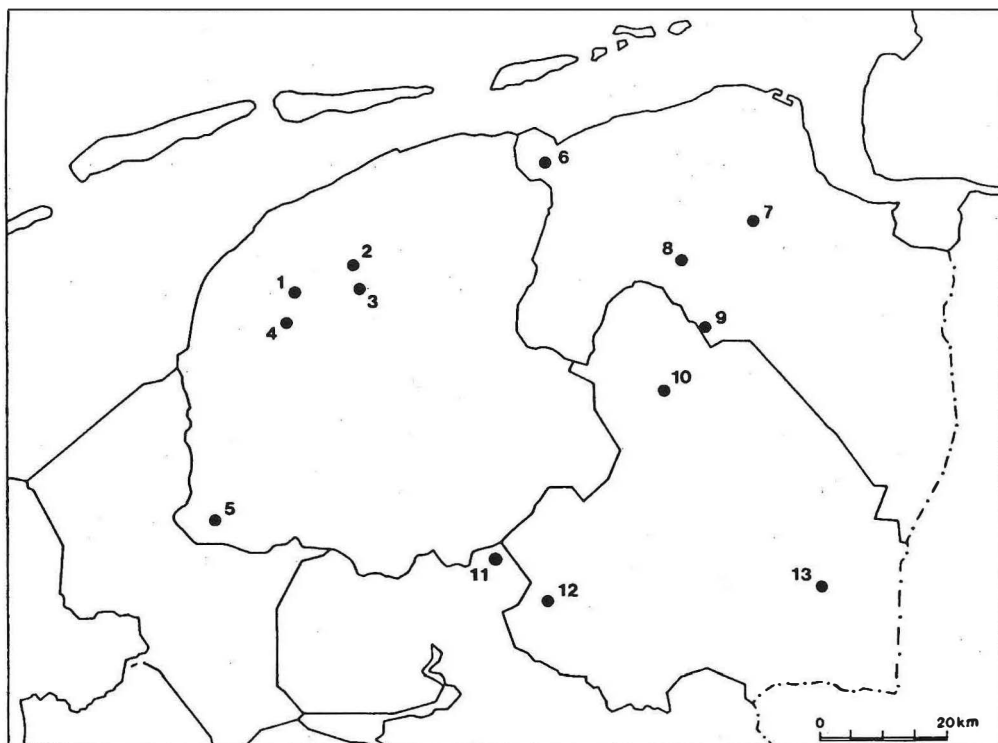
Groninger Instituut voor Archeologie

Groningen, 2002

In deze aflevering: Egypte, Italië, Mali, Nederland.

In deze aflevering uit Noord-Nederland: 1. Dronrijp; 2. Jelsum; 3. Leeuwarden; 4. Winsum (Fr.); 5. Hemelum; 6. Vierhuizen; 7. Wittewierum; 8. Groningen; 9. Glimmen; 10. Zeijen; 11. Eeserveld; 12. Havelte; 13. Emmen.

INHOUD

VOORWOORD

H.T. WATERBOLK Van Giffen en De Ploeg 1918-1922	9
D. STAPERT & L. JOHANSEN Een halve vuistbijl van Hemelum in Gaasterland (Fr.)	15
D. STAPERT Een geïsoleerde Levallois-afslag van het Eeserveld (Ov.)	19
V. ROTS, D. STAPERT & L. JOHANSEN De Cheddar- en Creswell-spitsen van Zeijen (Dr.): ‘projectielen’ of messen?	24
J.N. LANTING, M.J.L.Th. NIEKUS & D. STAPERT Dateringen aan gecremeerd bot uit het Paleolithicum en vroeg-Mesolithicum: een overzicht van de stand van zaken	30
M.J.L.Th. NIEKUS & H.R. REINDERS Vuursteenvindplaatsen; sporen van jager-verzamelaars en vroege landbouwers in het Noord-Nederlandse landschap	37
M.J.L.Th. NIEKUS Een mogelijke primaire vuursteenbewerkingsplaats uit Emmen (Dr.)	41
F.T.S. BROUNEN & M.J.L.Th. NIEKUS Een ‘exotische’ vuurstenen bijl uit Glimmen (Gr.)	49
M.P. VAN LEUSEN & H. FEIKEN Kapen op de kust. Aanvullend en voorbereidend veldwerk in de Pontijnse regio, juli/augustus 2001	53
O.H. HARSEMA De valkuilen van de verbeelding	59
P.A.J. ATTEMA, A.J. NIJBOER & M. ROOKE ‘Piccarreta 13’, een late bronstijdnederzetting op de kust van Zuid-Latium (Italië)	65
H.A. GROENENDIJK & P. VOS Vroege ijzertijdbewoning langs de Hunze bij Vierhuizen, gem. De Mame (Gr.)	70
S.C. ELEVELT De <i>dolia</i> van Francavilla Marittima, Zuid-Italië	74

T.B. VOLKERS	78
De <i>terra sigillata</i> uit de terp Bruggeburen bij Winsum (Fr.)	
G.J. DE ROLLER	84
Een inheems-Romeins houten kamdeksel uit de Bullepolder, gemeente Leeuwarden (Fr.)	
J. HIELKEMA	87
Een Romeinse spiegel uit een nieuw ontdekte terp in Dronrijp (Fr.)	
M.C. GALESTIN	90
Romeinse <i>lumulae</i> of kleppermannetjes?	
F. VREDE	94
Archeobotanisch onderzoek in ‘De Hunze’, gemeente Groningen (Gr.)	
L. SIKKING & R.J.T. CAPPERS	100
Eten in de woestijn: voedsel voor mens en dier op doortocht in de Westelijke woestijn van Egypte	
P.J. BAAK	107
Leembouwarchitectuur in de binnendelta van de Niger, Mali	
T. LOOIJENGA	113
Twee recente runenvondsten uit Nederland – met wellicht een Frankische connectie	
A. BAKKER	117
Een middeleeuwse schoen uit Bruggeburen, Winsum (Fr.)	
M.J.M. DE WIT	121
Archeologisch onderzoek in de kerk van Wittewierum, gemeente Ten Boer (Gr.)	

VOORWOORD

Paleo-aktueel 13 wijkt, het zal U misschien opvallen, enigszins af van vele eerdere nummers. Daarin was immers altijd volop ruimte voor veldwerkverslagen uit het (Noord-)Nederlandse boerenland. Dit jaar valt daar alleen, met enige goede wil, het onderzoek in de kerk van Wittewierum toe te rekenen. De reden ligt niet in bezuinigingen of accentverschuivingen: 2001 was het jaar van de mond- en klauwzeer-crisis, die ook voor het archeologische veldwerk zijn consequenties had.

Veel berichten dus over nieuwe zaken waar bij de uitwerking op gestoten werd, en veel berichten, wel degelijk over veldwerk, uit niet-getroffen gebieden. Het GIA en zijn erflaters hebben immers een lange traditie in buitenlands onderzoek. Veel andere landen werden terloops genoemd, maar in de eerste dertien afleveringen van *Paleo-aktueel* trof U zo, vaak meerdere malen, Albanië, België, Duitsland, Egypte, Griekenland, Groenland, Ierland, Indonesië, Irak, Israël, Italië, Libanon, Mali, Noorwegen (met Spitsbergen), Portugal, Rusland, Spanje, Tunesië en Turkije.

Noord-Nederlands veldwerk zal in *Paleo-aktueel* 14 weer beter vertegenwoordigd zijn: wij verwachten onder andere bijdragen over Borger in Drenthe, en Jardinga, Joure en Dokkum in Friesland. Met de bijdrage over de opgravingen in Dokkum schaar ook het Archeologisch Dienstencentrum te Bunschooten zich onder diegenen die van mening zijn dat *Paleo-aktueel* niet alleen een impressie geeft van een deel van de activiteiten van het GIA, maar dat het ook een belangrijke rol speelt als medium voor de Noord-Nederlandse archeologie in het algemeen.

In dit voorwoord speelde Noord-Nederland een grote rol; dat wordt deels gecompenseerd door de inhoud van deze aflevering. Zo is het verheugend een verslag te zien van een reislustige student.

De redactie hoopt dat in *Paleo-aktueel* 14 alle windstreken weer volop vertegenwoordigd zullen zijn.

De redactie

EEN MIDDELEEUWSE SCHOEN UIT BRUGGEBUREN, WINSUM (FR.)

Adriana Bakker¹

Bij een terpzoelopgraving te Bruggeburen in Winsum (gemeente Litttenseradiel), uitgevoerd door de Rijksuniversiteit Groningen in de zomer van 1997 (Bos et al., 1998), is een schoen aangetroffen. Tijdens de opgraving is deze niet als zodanig herkend en de vondst heeft daarom lang op het Groninger Instituut voor Archeologie rondgezworven. Uiteindelijk is de schoen bij de afdeling archeologisch leder van Archaeological Research & Consultancy bv (ARC) terechtgekomen.

Er wordt niet vaak leer gevonden tijdens opgravingen. Het leer dat wordt aangetroffen, verkeert meestal in een slechte conditie in vergelijking met andere vondstcategorieën. Leer is een organisch materiaal dat alleen bewaard blijft onder speciale condities zoals extreme droogte, als het hermetisch afgesloten is in bijvoorbeeld klei, of als het altijd onder grondwaterniveau heeft gelegen. Daarnaast werden schoenen en andere objecten van leer alleen doelbewust weggegooid als ze afgedragen, niet te repareren of onbruikbaar waren. Er zal hieronder worden gekeken naar de staat waarin het leder verkeerde toen het destijds werd weggegooid. Daarnaast zal worden beschreven uit welke onderdelen de schoen bestaat, waaruit mogelijk kan worden opgemaakt om wat voor type schoen het gaat. Tenslotte volgen opmerkingen over de mogelijke datering.

Omstandigheden

Tijdens de opgraving werd de schoen aangetroffen in een gracht die de terpzoel doorsnijdt. De omstandigheden, namelijk een vochtige, hermetisch afgesloten laag, hebben ervoor gezorgd dat de schoen deels bewaard is gebleven. Alleen een gedeelte van het bovenleer is nog aanwezig. Dit bestaat uit een schacht, een wreef met instapopening en een hielversteving (fig. 1). Het teengedeelte van het bovenleder en de zool met mogelij-

ke zoolrand ontbreken. Of het teengedeelte al ontbrak toen de schoen is weggegooid of dat het is weggerot in de grond, kan niet meer worden vastgesteld. Mogelijk is de zool hergebruikt. Het is onwaarschijnlijk dat de zool is vergaan; zoolleder is namelijk dikker dan bovenleder en zou als het samen met het bovenleder was weggegooid, bewaard zijn gebleven.

Typen

Hoewel een aantal onderdelen van de schoen ontbreekt, kan de vorm duidelijk worden herkend, zodat de vondst kan worden gedateerd.

Schoeisel kan worden ingedeeld in typen, onder andere op grond van de verschillen in toegepaste sluitingen. Daarnaast kunnen er verschillende modellen, hoog of laag, met of zonder hak, herkend worden. Deze kenmerken veranderen, zowel in technische als in modieuze zin, met de tijd en zijn veelal zo typerend dat daardoor een vrij nauwkeurige datering van de vondst mogelijk is (Goubitz, 1994: p. 189).

Wat voor type schoen is er opgegraven in Bruggeburen?

Nadat de schoen was schoongemaakt, werd het snijpatroon van de schoen getekend (fig. 1). Het bovenleder blijkt uit één stuk leder met verschillende soorten stiksel te bestaan. De volgende typen stiksel worden zichtbaar. De zoolnaad (1): deze wordt gebruikt om de zool aan het bovenleder vast te naaien. Daarnaast is de spannaad aangewend om twee stukken met elkaar te verbinden; zo werd deze steek gebruikt om de schacht en het teengedeelte met elkaar te verbinden (2) en om een afwerkbies of extra stuk leder op de instapopening te plaatsen (3). Als laatste is er een tunnelsteek (4) toegepast om de hielversteving (fig.

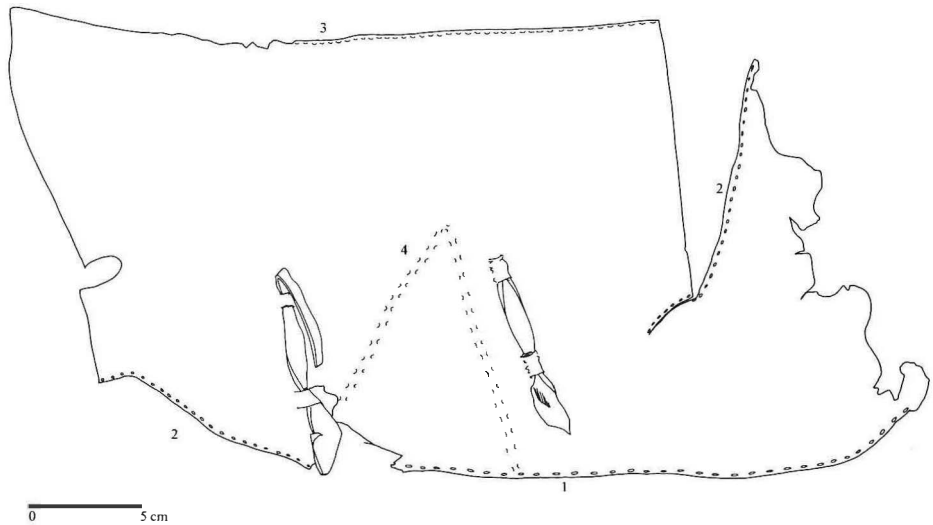

Fig. 1. Snijpatroon van het bovenleder van de schoen uit Bruggeburen, bestaande uit een schacht, een wreef met instapopening en hielgedeelte.

2) op het bovenleder te naaien.

Verder zien we aan weerszijden van de schacht twee riempjes door het leder geregen, die via insnedes lusjes vormen aan de nerfkant. Weerhaakjes zorgen ervoor dat de riempjes niet te ver werden doorgetrokken. De lusjes werden gebruikt om de schoen te sluiten. Van de zool en zoolrand is niets teruggevonden. De zool had een bijdrage kunnen leveren aan een betrouwbare reconstructie; nu moeten we het doen met het bovenleder.

Het model

Als we het snijpatroon van de schoen uit Bruggeburen samenvouwen, krijgen we een beeld van het model. De schacht is hoog met aan de bovenzijde stiksels die aangeven dat er een afwerkrand of extra stuk leder aan de instapopening heeft gezeten. Wat betreft het type sluiting, de schacht werd gesloten met twee riempjes die rond de enkel lopen. De riempjes worden rond de schacht op hun plaats gehouden door de lusjes. Aan de voorzijde van de schoen overlappen de schachtdelen elkaar, zodat na verknoping van de enkelriemen

een goed gesloten schoen ontstaat (fig. 4). Dit model wordt een hoge schoen genoemd (Goubitz & Ketel, 1992). Aan de hand van het type sluiting kan worden vastgesteld dat het om een hoge aansnoer/bindschoen gaat.

Wanneer werd dit type schoen gedragen?

Eerst kijken we naar het type sluiting. Vanaf de prehistorie tot ca. 1200 na Chr. is de meest toegepaste sluitingswijze die met één of meer riemen rond de voet of enkel, op hun plaats gehouden door gaten of lussen in het bovenleder. Deze kwam voor op allerlei modellen van hoog tot laag (Goubitz, 1986). De vroegste modellen hadden verticale insnedes in plaats van geleide lusjes. Dit type droeg men in de Merovingische en Karolingische periode (Groenman-van Waateringe, 1974). In de 11e en 12e eeuw werden de insnedes vervangen door lusjes waar enkelriemen doorheenliepen om de schoen dicht te knopen. Dit model was zeer populair onder de gewone burgerbevolking tot in de 15e eeuw.

Daarnaast kan gekeken worden naar de verbinding tussen zool en bovenleder. Tot in de 10e

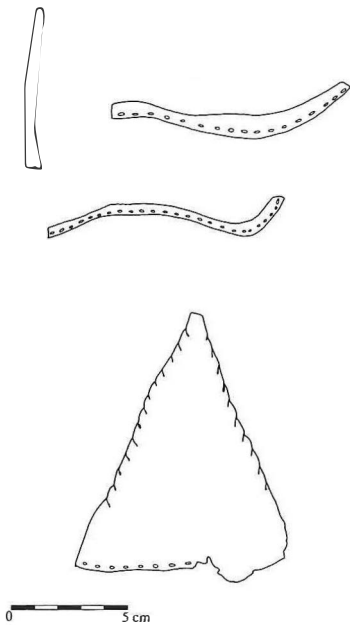

Fig. 2. Restjes leder van de schoen uit Bruggeburen en de hielversteving.

eeuw bestonden zool en bovenleder uit één stuk (Groenman-van Waateringe, 1978: p. 261). In de periode daarna wordt het gebruikelijk een aparte zool aan het bovenleder te naaien. Daarbij worden het bovenleder, de schacht en het teengedeelte nog steeds uit één stuk leder gesneden. Pas aan het eind van de 15e eeuw ontstaan snijpatronen van een apart voorblad met twee afzonderlijke hielgedeelten (Bitter, z.j.: p. 69).

Uit het snijpatroon van de schoen uit Bruggeburen is over de gehele lengte een zoolnaad zichtbaar, waaruit kan worden geconcludeerd dat er gebruik is gemaakt van een separate zool. Deze manier van naaien was algemeen gebruik vanaf de 11e eeuw. Bij dit type schoen hoort ook een bepaalde manier van naaien, waaruit opgemaakt kan worden dat de schoen uit Bruggeburen zeer waarschijnlijk maar één zool had. Dit is de retourné-methode: dat wil zeggen beide onderdelen werden met de binnenzijde (vleeskant) aan elkaar genaaid. Daarna kon de schoen gekeerd worden, zodat de nerfkant zichtbaar werd. Deze techniek werd tot de 16e eeuw toegepast. De zool is waar-

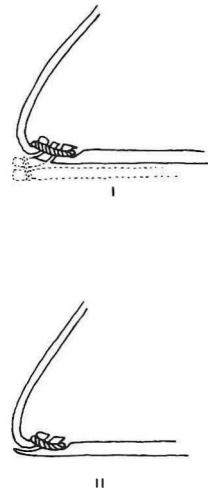

Fig. 3. I. Bevestiging van het bovenleder aan de zool met een zoolreep; II. Bevestiging van het bovenleder aan de zool door middel van een rangeersteek (naar een tekening van Goubitz, 1987: p. 160).

schijnlijk met een zoolreep aan de zool genaaid om het binnendringen van vocht tegen te gaan. Daar deze niet meer aanwezig is, bestaat ook de mogelijkheid dat de zool bevestigd was met een rangeersteek. Dit is echter niet erg waarschijnlijk omdat deze techniek vanaf de 9e eeuw nauwelijks meer werd toegepast (fig. 3; Goubitz, 1987: p. 160).

Fig. 4. Een voorbeeld van hetzelfde type schoen uit Deventer (Dorgelo, 1961: p. 164).

Verder werden in deze periode nog geen verhogingen zoals een extra zool of hak onder de schoen genaaid. Men liep op een enkele zool.

Conclusie

Aan de hand van het type sluiting kan worden geconcludeerd dat de schoen tussen de 11e en de 15e eeuw is gemaakt. Waarschijnlijk beschikte de schoen ook over een zool met zoolrand.

Summary

During an excavation at Bruggeburen an ancient shoe was found. Conditions were such that it was relatively well preserved. The one thing left is the upper part of the shoe. No sole was found. The cutting pattern of the upper is studied in this article. This shows that it was a turnshoe which was fastened with thongs, passing around the leg part through threaded keepers. The shoe can be dated between the 11th and 15th century and was used on daily basis.

Noot

1. ARC, Groningen.

Literatuur

Bitter, P., z.j. Schoeisel. In: P. Bitter e.a., Geworteld in de bodem. *Publicaties over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie* 1, pp. 68-71.

Bos, J.M., M.J.L.Th. Niekus, J. Scheffer & T.B. Volkers, 1998. Opgraving Winsum-Bruggeburen: Romeinen in Friesland! *Paleo-aktueel* 9, pp. 65-69.

Dorgelo, A., 1961. Vondsten van middeleeuws schoenwerk te Deventer. *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 10-11, pp. 453-461.

Goubitz, O., 1986. De schoen als bodemvondst voor het voetlicht. *Kostuum*, pp. 16-19.

Goubitz, O., 1987. Lederresten uit de stad Groningen: het schoeisel. *Groningse Volksalmanak, historisch jaarboek voor Groningen*, pp. 147-169.

Goubitz, O., 1994. De ledervondsten. In: P.H. Broekhuizen et al. (red.), *Oudheden onder De Hunze*. Groningen, pp. 189-198.

Goubitz, O. & A. Ketel, 1992. De ledervondsten. In:

P.H. Broekhuizen et al. (red.), *Van boerenerf tot bibliotheek*. Groningen, pp. 475-500.

Groenman-van Waateringe, W., 1974. Die Entwicklung der Schuhmode in 2500 Jahren. *Die Kunde* 25, pp. 111-120.

Groenman-van Waateringe, W., 1978. De spaarzame of fantasieloze (?) schoenmaker. *Spiegel Historiae* 13, pp. 263-266.